

Başlık/ Title: 1948: Mekân-kırım Yoluyla Unutma Rejiminin Kuruluşu

Yazarlar/ Authors
Tuğçe Ersoy Ceylan

ORCID ID
0000-0001-5478-3539

Bu makaleye atf için / To cite this article: Tuğçe Ersoy Ceylan, 1948: Mekân-kırım Yoluyla Unutma Rejiminin Kuruluşu, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.9 (2021): 77-107.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 14.05.2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28.06.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2021

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

SCIENTIFIC INDEXING

CEEOL

DRJI

İSAM

Asos İndeks

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Tuğçe Ersoy Ceylan *

1948: Mekân-kırım Yoluyla Unutma Rejiminin Kuruluşu

Özet: Çalışmada belleğin topografyaya bağlı olmasından hareketle İsrail'in mekânı silerek sembolik olanı (kimlik bilincini) yok etmeye çalıştığı, bunun için çift yönlü bir unutma rejimi dayattığı öne sürülmektedir. Çalışma mekâna dair belleğin yitimi üzerinden 1948 ve sonraki dönemde Filistinli geçmişin izlerinin silinme süreçlerini ele alacaktır. Bu bağlamda Filistinli kolektif hafızasını silmeye dayalı unutma dinamikleri ile Yahudi kolektif hafızasının inşasına dair hatırlama dinamiklerinin eş zamanlı işlediğini göstermeye çalışacaktır. Çalışmada *Sabra*nın kolektif bellek inşası için Filistinli kolektif hafızasının mekân-kırım yoluyla nasıl unutulmaya ve silinmeye maruz bırakıldığı analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mekân-kırım, Bellek-kırım, Nekbe, Unutma rejimi, Kolektif hafıza, Sabra.

1948: The Formation Of The Regime Of Forgetting Via Spaciocide

Abstract: In line with the fact that memory depends on topography, the study argues that by realizing spaciocide on Palestinian space emptied during the 1948 Nakba, Israel has imposed a double-sided regime of forgetting. The study will elaborate the processes of the erasure of Palestinian history via loss of collective memory from 1948 onwards. Within this context, the study will seek to reveal that the dynamics of forgetting aspiring the erasure of Palestinian collective memory function simultaneously with the dynamics of remembering concerning the construction of Jewish collective memory. Therefore, the study will analyze how Palestinian collective memory is subjected to forgetting and erasure by the regime of forgetting via spaciocide in order to construct the collective memory of the New Jew, Sabra.

Keywords: Spaciocide, Memoricide, Nakba, Regime of Forgetting, Collective Memory, Sabra.

* Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir Demokrasi Üniversitesi, tugce.ersoy@idu.edu.tr, Orcid-Id: 0000-0001-5478-3539

*Unutkanlık bir ulusun ortaya çıkabilmesi için elzemdir.
Renan (1882)*

Giriş

Hobsbawm geçmişin yıkımının, daha doğrusu kişinin şu anki deneyimlerini önceki nesillere bağlayan toplumsal mekanizmaların yıkımının yirminci yüzyılın en karakteristik olgularından biri olduğunu öne sürer.¹ Hafızanın silinmesi, belleğin yitimi şimdi ile geçmiş arasındaki bağın kopması anlamına gelir ve böylesi bir kolektif amnezi kişilerin, grupların ve toplumların köksüzleşerek kimliksizleşmesine neden olur. Varoluşumuzu temellendiren en yaşamsal soru olan ‘ben kimim?’ cevaplanamadığı takdirde ontolojik güvensizlik hâsıl olur, var oluşun güvenliği tehlikeye girer.² Kimliğin güvenliğini sağlayan bu devamlılık bir kez kopmayagörsün ortaya çıkacak endişe ve korkuyu bertaraf etmek ve geçmişle bağı yeniden kurmak için bitmek tükenmek bilmeyen bir mücadele başlayacaktır. İşte bu mücadele Hobsbawm’ın aşırılıklar çağı olarak nitelediği yirminci yüzyılda; savaşlar, katliamlar ve yıkımla yitirilen geçmişle bağ kuramayarak, daimi şimdiki zamanda dolanıp duranların hafızasını yeniden bulma mücadelesidir. Unutkanlık belirli bir hatırlama fikrine dayanır; bu yüzden unutmayı açıklığa kavuşturmak için hatırlama fikrinin de betimlenmesi gereklidir.³ Bu doğrultuda unutmaya direniş, belleği bu yüzyılın en önemli konusu ve çalışma alanı haline getirmiştir.

Bu açıdan bellek pasif bir depolamadan ziyade bilgileri aktif bir şekilde yapılandıran, boşlukları uygun bir şekilde dolduran, ekleme ve çıkarmalar yapan yapılandırıcı bir işlevselliğe sahiptir.⁴ Bellek çalışmalarında Halbwachs bireysel bellekten ziyade kolektif belleğe vurgu yapmış; toplumların bireyler gibi belleğe sahip olduğunu, kolektif belleğin olayları belli şekilde kodlayarak, bunları belli hedeflere hizmet edecek şekilde düzenlendiğini böylelikle toplumların kolektif bellek aracılığıyla geçmişleriyle ilgili ortak bir temsil oluşturduklarını öne sürmüştür.⁵ Şüphesiz kolektif belleğin aktarımında mekânın yeri yadsınamaz. Zira

¹ Eric Hobsbawm, *Aşırılıklar Çağı* (İstanbul: İmge, 2005), 22

² Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Palo Alto, CA: Stanford University Press, 1991), 47.

³ Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011), 14

⁴ Pascal Boyer, *Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri*, *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde, ed. Pascal Boyer ve James V. Wertch (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), 16

⁵ Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza* (Ankara: Heretik, 2017)

mekânlar bellek mahalleridir; belleğin topografik metinleri, 'mnemotop'larıdır.⁶ Yerler hatırlanmak istenen öğelerin zihinsel görüntülerinin belli bir düzen dâhilinde üzerine oturtulacağı bir işlev görür. Zihinsel olarak buralar ziyaret edildiğinde, bu yerler içinde yüründüğünde, hatırlanmak istenen öğeler de hatırlanmış olur. Diğer bir deyişle mekân, hatırlanması gereken şeylerin düzenini muhafaza eder.⁷ Gerçekten de geçmiş, içinde bulunduğumuz fiziksel ortam tarafından korunmuyor olmasaydı ona ulaşabildiğimizi anlayamazdık; bu yüzden Halbwachs uzamsal bir çerçevede gelişmeyen hiçbir kolektif hafızanın bulunmadığını öner sürer.⁸ Mekân, fiziksel çevre içinde yaşamakta olanların veya geçmişte orada yaşamışların izlerini taşır:

“Mekân grubun izini taşır ve grup da onunkini. Demek oluyor ki, grubun bütün hareketleri uzamsal terimlere tercüme edilebilir ve kapladığı mekân da bütün terimlerin bir araya toplanmasından ibarettir. Bu mekânın her veçhesinin, her ayrıntısının yalnızca grup üyelerinin anlayabileceği bir anlamı vardır çünkü uzamın grup tarafından işgal edilen her bölümü kendi topluluklarının yapısının ve ömrünün çok çeşitli yönüne tekabül eder.”⁹

Mekânlar bellek taşıyıcılarıdır çünkü mekânın kodlama gücü vardır. Evler, sokaklar ve buralarda oturanlar arasındaki ilişki rastlantısal ve kısa süreli değildir. Mekân içinde gerçekleştirdiğimiz etkileşimler hafızamızda topografik kodlar olarak yer eder. Bu yüzden söz konusu etkileşimleri bulunduğu yerden bağımsız anımsamayız. Bir kişi, uzuvlarına ya da evine hâkim olduğu gibi yaşadığı şehrin yollarına, coğrafi özelliklerine ve bölgelerine de hâkimdir. Nasıl ki bir uzvunu kaybettiğinde kendi bedenine hâkim olamaması üzücü ve acı veren bir felaket ise, kişinin yaşadığı yere, oradaki yollara, ağaçlara, kayalıklara, tepelere, platolara artık hâkim olamaması da aynı derecede bir felakettir. Zira duyularımız mekânda yer kazanır ve ona anlam katar. Bu yerleşmişlik hissi ile oluşan alışkanlığın travmatik bir biçimde kaybı her benliği sarsar.¹⁰ Dolayısıyla ciddi bir olay neticesinde bir grubun üyeleri dağıldığında grubun mekânla olan ilişkisi kesilir. Yeni fiziksel çevrelerinde geride bıraktıkları mekânı hatırlatacak bir şey bulamadıklarında o grup artık aynı grup olamayacak kolektif hafızası da

⁶ Jan Assman, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (İstanbul: Ayrıntı, 2015), 68

⁷Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 15

⁸Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 153-154

⁹Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 142

¹⁰Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 42-43

aynı kalamayacaktır. Bir yerin kimliği insanların bu yer hakkında anlattıkları hikâyelerde ve bu hikâyelerin nasıl oluştuğunda saklıdır. O yerdeki insanlar değişince mekân da yeni gelenlerin kendisine dair bilgisiyle yeniden şekillenir. Çünkü mekânın değişmesi yoluyla tarihsel bilgi imha edilecek, geçmiş harap olacaktır. Geçmişin bu şekilde *boşaltılması* aynı zamanda bir duygu yoksullaşması¹¹ doğuracağından geçmişe tutunmak için, unutmaya direnmek adına her türlü mücadele yerlerinden edilen bu grupların gözünde meşru hale gelecektir.

Bellek bir kez oluşturuldu mu grup üyeleri için ebedi gerçek ve onun yanı sıra ebedi bir kimlik tanımlanmış olur.¹² O yüzden İsraili Yahudi kimliğinin oluşum sürecinde bellek inşasına çok önem verilmiş, bu inşanın gerçekleştirilmesi için de geçmişe dair bazı tarihsel olguların unutulması, izlerinin silinmesi gerektiği düşünülmüştür. İsrail ulusal kimliğinin kurulması için Renan'ın söylediği gibi belli bir unutkanlığın dayatılması gerekmiştir. Unutulması istenen ise Siyonist söyleme de içkin olan Tanrı tarafından vaat edilmiş topraklarda Yahudilerin varlığı dışındaki varoluşların hepsidir. Belki şimdilik Yahudi kendisine adanan bu ülkeye yabancıdır ancak henüz orada olmasa da başka yerdeyken de orada bulunmaktadır.¹³ Nitekim Yahudiliğin kendi tarihi, çok uzak bir geçmişte ve belirli mekânlarda meydana gelmiş olaylar vasıtasıyla vücuda gelen geleneklerden oluşan bir dinsel hafızası mevcuttur.¹⁴ Bu dinsel hafızanın topografik kodu ise Kutsal Topraklar yani Filistin'dir. Kitab-ı Mukaddes'in tüm tarihi bu uzama, mekâna işlenmiştir. Böylece kolektif hatıraları bu uzamsal çerçeve içerisinde bulunabilir. Ancak tarihteki trajik vakalar neticesinde bir grup olarak Yahudiler dağılmış ve mekânla olan ilişkileri kesilmiştir. Yahudiler 19. yüzyıldan itibaren dinsel hafızasında muhafaza ettiği Tanrı tarafından vaat edilen bu yere dönme ülküsünü milliyetçilik fikirleri bağlamına oturtarak fiiliyata geçirmiştir.¹⁵ Bu bağlamda Siyonizm'in felsefesi Kitab-ı Mukaddesten bugüne bir *devamlılık* kurmak adına bu devamlılığı bozan 'başka' tarihleri unutulmaya mahkûm etmiştir. Belleğin topografyaya, coğrafyaya olan bağlılığı düşünülünce, Yahudi kimliğinin toprakla olan anıtsal bağı da göz önünde tutulduğunda, mekân üzerinden bir bellek inşası kaçınılmaz hale gelmektedir, zira kutsal topraklar

¹¹Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 93

¹² James V. Wertch, "Kolektif Bellek", *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde, ed. Pascal Boyer ve James V. Wertch (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), 161

¹³ Jean-Christophe Attias ve Esther Benbassa, *Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail* (İstanbul: İletişim, 2002), 27.

¹⁴Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 169

¹⁵Shlomo Sand, *Comment le Peuple Juif fut Inventé?* (Paris: Flammarion, 2010), 147-158

topografyası Yahudi kolektif hafızasının bir kurucu unsuru, ifade biçimidir¹⁶; toprak Yahudiliğın hem görünümünü hem de belirtisidir; onu Tanrıya Tanrıyı İsrail'e ebedi bir şekilde bağlar.¹⁷

1948'den sonra Filistin coğrafyasında İsraili Yahudiler için mekân yeniden üretilirken, bölgede nesillerdir var olan Filistinli mahaller eş zamanlı olarak yitirilmiş; bu da son tahlilde mekânsal belleğın yitimi, yer algısının kaybı ve köksüzleşme ile neticelenmiştir. Bu açıdan 1948 Nekbesi Filistinlilerin kolektif belleğindeki başlıca olaydır. Filistinliler 1948 yılında yerlerinden edilerek mülteci durumuna düşmüş; mülksüzleşmiştir. Bu süreçte yüzlerce köy yok edilirken birçok ev tahrip edilmiş, boşalan bu evlere Yahudiler yerleştirilmiş, köyler ve evler yeniden yapılandırılmıştır. Filistinliler tarafından yazılan öykülerde, çizilen tablolarda mülksüzleşmenin ve köksüzleşmenin kolektif bellekteki başlıca olay olarak yer ettiğı açıkça görülür. Filistinlilerin unutmaya gösterdiğı bu direniş karşılık, İsrail de Filistinli kimliğini ve belleğini var eden mekânların hatırlanmasına yönelik bir direniş siyaseti gütmüştür. Çünkü şeyler var olmayı sürdürdükçe kişiler de var olmayı sürdürür. Diğeri bir deyişle, *mülkler kaldığı sürece topluluğın hafızası da kalır*.¹⁸ Dolayısıyla devamlılığı sağlamak adına sadece Yahudi kolektif hafızasından¹⁹ değıl Filistinlilerin kolektif hafızasından da yerli halkın mekâna dair belleğini silmek amacıyla İsrail sistematik, çift yönlü bir unutmaya rejimi kurmuştur. Bu açıdan unutmaya yıkıcı olduğı kadar yapıcı bir işleve sahiptir. Belleğın inşasında hatırlama ve anma fiilleri olumlu anlamlar yüklenirken unutmaya genellikle erdemsizlik veya vefasızlık olarak addedilebilir. Hâlbuki unutmaya bazı hallerde elzendir, hayatidir. İsraili Yahudi kimliğı açısından ele alındığında Siyonist söylem ve hedef doğrultusunda yeni bir Yahudi kimliğı inşa etme noktasında unutmaya siyaseti yapıcıdır, kurucudur. Filistinli kimliğı açısından unutmaya ise yıkıcıdır, yok edici olabilir. Bu açıdan 1948'den sonra kurulan bu unutmaya rejimi çift yönlüdür.

Bu rejimde Yahudiler ve Filistinliler için farklı unutmaya türleri eylem halindedir. Connerton'un unutmaya çeşitlerine yönelik sınıflandırmasından hareketle İsraili Yahudiler açısından *yeni bir kimliğın inşası bağlamında unutmaya* etkin haldedir. Buna göre unutmaya, yeni hatıralar veya yeniden hatırlananlar vasıtasıyla yeni kolektif belleğın inşa edilme sürecinin bir

¹⁶ Assman, *Kültürel Bellek*, 69

¹⁷ Attias ve Benbassa, *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar*, 97

¹⁸ Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 157

¹⁹ Uri Ram, "Ways of Forgetting: Israel and the Obliterated Memory of the Palestinian Nakba", *Journal of Historical Sociology* 22, no.3 (2009): 366-395

parçası haline gelir; diğer bir deyişle yeni hatıraların inşasına örtük bir biçimde paylaşılan suskunluklar eşlik eder; unutilan, yeni anlatılar için alan açar.²⁰ Bu unutma stratejisi bir başka unutma türü ile desteklenir: *yapısal amnezi*.²¹ Yeni Yahudi kimliğinin dolayısıyla kolektif hafızasının inşa edildiği toplumsal çevre unutmayı yapısal olarak da dayatmıştır. Belleğin söz konusu coğrafyayla kurduğu bağ, başka bir geçmişin izleri, anlatıları ve hatırlarıyla kesintiye uğradığından unutma eylemi sürece içkin bir temel haline gelir. Böylece sadece kişinin kendisi açısından önem taşıyan olaylar ve olgular hatırlanır. Yapısal amnezi kasıtlı bir şekilde gerçekleşmez, kendiliğindedir; kişi ya da gruplar seçmeci bir şekilde hatırlar. Yapısal amnezi kendiliğindenliği ve içkinliği açısından I. (1882) ve II. Aliya (1904) süreçlerinden itibaren söylem olarak edebiyatta gözlemlenebilir. Itamar Ben-Avi'nin Filistin'e dair yazdığı bir şiirde yerli halk bir özne değil adeta peyzajın bir parçasıdır: "kilden ve çamurdan yapılmış onlarca Arap köyü ve ateşe verilmiş için için yanan tezek kokusu."²² İşte edebî yazının da gösterdiği gibi içinde bulunulan coğrafyayı flora ve faunasıyla beraber en ince ayrıntısına kadar tarif edilebiliyorken yapısal amnezi Filistin'de Arap'ın yadsınmasında kendini gösterir.²³ Nassar edebi yazındaki 'hiçlik', 'ıssızlık', 'tenhalık' ve 'sükûnet' tanımlamalarının Kitab-ı Mukaddes'teki peyzaj tasvirlerine uyduğunu belirtir. Yerli halkın bu tasvirin arka fonunun bir parçasına indirgenmesi suretiyle kutsal kitap anlatısının tasdik edildiğini öne sürer.²⁴

Bu unutma rejiminde Filistinliler için söz konusu olan unutma türü ise *zorla silmedir* (repressive erasure). Bu tür bir unutma siyaseti devlet tarafından hedef kitleden bir hatırayı, anıyı silmek için yürütülür. Kişi ya da grupların hafızasından belirli olay ve olguları silmek, hatırlanmasını engellemek adına o olgulara dair soyut ve somut tüm materyalleri ve kayıtları ortadan zorla kaldırma hedefi güdülür. Zorla silme politikasına bir *tarihsel kopukluğu* inkâr etmek için başvurulabileceği gibi bir *tarihsel kırılmayı* husule getirmek için de başvurulabilir.²⁵ Çalışmanın yazarı 1948'de kurulan unutma rejiminin eşzamanlı bir şekilde her iki amacı da güttüğünü öne

²⁰ Paul Connerton, "Seven Types of Forgetting", *Memory Studies* 1, no.2 (2008): 63

²¹ Connerton, "Seven Types of Forgetting", 64

²² Tuğçe Ersoy Ceylan, *İsrail'de Çatışan Kimlikler: Filistinliler ve Yahudiler* (İstanbul: Küre, 2020), 130

²³ Yakov M. Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı* (İstanbul: İletişim, 2014), 113

²⁴ Issam Nassar, "Colonisation by Imagination: On The Palestinian Absence From The Landscape", *City Of Collision: Jerusalem and the Principles of Conflict Urbanism* içinde, ed.Philip Misselwitz ve Tim Rieniets (Basel: Birkhauser, 2006), 221

²⁵ Connerton, "Seven Types of Forgetting", 60

sürmektedir. Filistinlilerin toprağa dair geçmişinin izleri silinerek bir tarihsel kırılma yaratılarak kolektif hafızanın silinmesi böylelikle Filistinli aidiyet bilincinin altının oyularak toprağa dair mücadelenin sönümlenmesi hedeflenmektedir. Bu aynı zamanda, Yahudi kimliğinin toprakla yüzyıllar sürmüş olan kopukluğunun ve oradaki yokluğunun giderilmesi; toprak üzerindeki hakkının hem dini hem de milliyetçi argümanlar etrafından yeniden inşa edilmesi sürecidir. Zorla silme niteliğindeki sıfatın çağrıştırdığı üzere her zaman habis şekilde karşımıza çıkmayabilir; örtük usullerle ve açık bir şiddet olmaksızın²⁶ 'istenmeyen' hatıralara dair bir unutmama stratejisi yürütülmesini sağlayabilir.

Sözü edilen unutmama türleri üzerinde temellenen bu unutmama rejimi Filistinlilerin kolektif hafızasını onların hilafına zorla silerek yeni bir Yahudi kolektif hafızası inşa etmeye çalışırken Filistinlilerin bellek yitimine sebep olmuş, bir bellek-kırım (memoricide)²⁷ gerçekleştirmiştir. Yüzyılı geçkin çatışmanın tarihine bakıldığında, bu çatışmanın Afrika'daki vahşi çatışmalara oranla bir katliam çatışmasından ziyade toprağın sahipliği, toprağın kaybı ve yeniden ele geçirilmesi ile mültecilik durumuna tekabül ettiği; hak mücadelesi üzerine inşa edildiği görülür. Şüphesiz Yahudiler Filistin'e soykırım yapmaya gelmemişlerdir. Bilakis soykırımından kaçarak buraya yerleşip, devlet kurmayı amaçlamışlardır. Ne var ki, yerli halkın da aynı toprağı evleri, vatanları bildiğini hesaplamamış ya da göz ardı etmişlerdir. İşte bu durum süreç içerisinde negatif bir karşılıklı bağımlılık²⁸ yaratarak bir tarafın kendi kolektif kimliğini ve hafızasını yaratırken diğer tarafının yıkımını gerektirdiği bir durum ortaya çıkarmıştır. Bir grubun izlerini ortadan kaldırmanın en iyi yolu onun geçmişini ve hatıralarını öldürmektir.²⁹ İşte bu yüzden Siyonist politika Filistinli kimlik bilincinin altını oyacak stratejilere odaklanmıştır. Literatürde böylesi stratejiler bellek-kırım, siyasi-kırım (politicide)³⁰ ve mekân-kırım (spaciocide) olarak nitelenmiştir.

²⁶Connerton, "Seven Types of Forgetting", 61

²⁷Bellek-kırım bir halkın tarihinin silinerek üzerine diğer halkın yazılmasıdır. Ele alınan konunun aktörleri açısından söylenecek olursa daha önce Filistinli olan her şeyin Siyonizmin ulusal izlekleriyle süregelen bir şekilde örtülmesidir. Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (Oxford: Oneworld, 2006): 225

²⁸ Herbert C. Kelman, "The Interdependence of Israeli and Palestinian National Identities: The Role of the Other in Existential Conflicts", *Journal of Social Issues* 55, no.3 (1999): 581-600

²⁹ Sejla Haracic, "Memoricide: A Punishable Behavior?", *Confronting The Past: European Experiences* içinde, ed. Davar Paukovic, Vjeran Pavlokovic ve Viseslav Raos (Zagreb: Political Science Research Centre, 2012), 236

³⁰ Baruch Kimmerling, *Politicide: Ariel Sharon's War Against the Palestinians* (London: Verso, 2003), 4 Kimmerling siyasi-kırımı bir grubun bir siyasi ve ulusal varlığının sistematik ve tedrici

Filistin’de bellek-kırımın bir alt stratejisi olan mekân-kırım (spaciocide) vasıtasıyla unutma rejimi pekiştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü bir toplum fiziksel açıdan bağlı bulunduğu mekândan kopartıldığında unutkanlığın başlıca kaynağı yaratılmış olacaktır. Bu başarıldığında ise zamanla bu yerler zihinsel olarak da ziyaret edilemeyecek, hatırlanacak öge de bulunamayacaktır. Böylelikle mekânın yok edilmesi veya değiştirilmesi yoluyla hem Filistinlilerin mekâna, dolayısıyla kim olduklarına dair bellek yitimi gerçekleşecek hem de İsrail’in kuruluşu ile bir halk olarak Yahudilerin tarihi arasındaki süreklilik kurulmuş olacaktır.

Mekân-kırım Hanafi tarafından kavramsallaştırılmıştır; toprak ile uzam/mekân arasındaki bağdan hareketle mülksüzleşme, yıkım ve el koyma yoluyla Filistinlilerin yaşam alanının ortadan kaldırılmasını ifade eder.³¹ Hanafi’ye göre Filistin sorununda İsrail’in hedefi mekândır, bu yüzden eylem şekli de buna göre belirlenmektedir.³² Mekânın yıkımı bir *postmortem* şehir olgusuna yol açmaz. Bu ölümün gerçekleşmediği bir ‘yıkım gösterisidir’. Hanafi’ye göre sürdürülen sistematik yıkım siyasi baskının bir manivelasıdır.³³

Mekânın yok edilmesi ile ilgili literatür 1990’lı yıllarda Balkanlarda yaşanan iç savaşlar ve etnik çatışmalar sırasında oluşmuştur. Bu bağlamda Bogdan Bodanoviç bölgedeki şehirlerin yıkılmasını, bunun belli bir strateji olduğunu belirtecek bir kavram ortaya atmıştır: *urbicide* (kent’in yerle bir edilmesi, kent-kırım). Buna göre kent-kırım kentin dokusunu onunla anılan medeni değerlerle beraber yok etmektir. Burada amaç kültürel ve toplumsal çeşitliğin göstergesi olan Dubrovnik, Mostar, Saraybosna gibi şehirlerin dolayısıyla çok kültürlülük anlayışının ortadan kaldırılarak Sırp ideallerine uygun bir şekilde tek bir topluluğun ruhunun hâkim olduğu mekânları baskın hale getirmektir.³⁴ Kent-kırım kentliliğin temsilcisi olan binaların yok edilmesi anlamına gelir. Diğer bir deyişle yapılar yıkılır çünkü onlar bir varoluşsal koşul olarak medeniyetin kurucu bir parçasıdır.³⁵

bir şekilde ortadan kaldırılması böylelikle self-determinasyon hakkının inkâr edilmesi süreci olarak tanımlar.

³¹Sari Hanafi, “Spacio-cide: colonial politics, invisibility and rezoning in Palestinian territory”, *Contemporary Arab Affairs* 2, no.1 (2009): 106.

³²Sari Hanafi, “Explaining Spacio-cide in the Palestinian Territory: Colonization, Separation, and State of Exception”, *Current Sociology* 61, no.2 (2012): 191

³³Hanafi, “Explaining Spacio-cide”, 192

³⁴Sara Fregonese, “The urbicide of Beirut? Geopolitics and the built environment in the Lebanese civil war (1975–1976)”, *Political Geography* 28, (2009): 310

³⁵ Martin Coward, *Urbicide: The Politics of Urban Destruction* (London: Routledge, 2009), 13

Kent-kırım özellikle iç savaşlar ve topyekûn savaşlar sırasında şehirlerin tanklar vasıtasıyla veya havadan bombalanmak suretiyle yok edilmesi anlamına gelir ve belirli bir süre içinde gerçekleşir ve sona erer.³⁶ Ne var ki mekân-kırım politik bir stratejinin parçası olarak sürekliliği olan bir olgudur. Bu bağlamda Hanafi'ye göre mekân-kırım gerek devletin akışkan sınırları içinde gerekse de dışında yaşamakta olan Filistinli nüfusun 'transferini' hedefleyen, yerelliği bozmaya (delocalization) ve Filistinlileri yerinden etmeye dayalı hukuki-siyasi bir yapıdır.³⁷ Toprak ise Filistinlilerin 'transferiyle' önemsiz bir araziye dönüşür.³⁸ Böylelikle kutsal kitapta tasvir edilen tenha ve ıssız peyzaj elde edilmiş olur. Kent-kırımın aksine mekân-kırımın araçları tanklar değil sokakları, evleri, zeytinlikleri imha eden buldozerlerdir.³⁹ Son tahlilde, Hanafi mekân-kırımın İsrail yerleşimci-kolonyal projesinin bir stratejisi olduğunu, bu projenin ise l sayısından ziyade ev yıkımları, toprağa el koyma, köprülerin, tünellerin ve su kaynaklarının kontrolü gibi eylemleri içerdiğini ne sürer. Bu sürecin aktörleri ise sadece askeri ve siyasi gçler değil, arkeologlar, şehir planlamacıları ve mimarladır; kentsel gelişim ve evre düzenlemesi vasıtasıyla bu planlamacılar tahakkümün dışlayıcı ve cezalandırıcı bir şeklini üretmiş olurlar.⁴⁰

Hanafi kavramsallaştırmasında mekânı kamusal olan ve hâlihazırda yaşanmakta olan yerler olarak anlamaktadır. Ne var ki, yukarıda aımlanmaya çalışıldığı üzere belleğin taşıyıcısı olarak mekân tarihsel anlatıları, fikirleri, anıları da kapsar, hatta bunlar mekân içinde var olur. Dolayısıyla mekân gündelik hayatımızın bir parçası olurken hatırlama pratiğinin bir parçası da olmasından ötürü önem arz eder. Hanafi mekân-kırım kavramını ortaya koyarken mekânı kolektif belleğin bir bileşeni olarak ele almadığı gibi; bellek mekânlarının silinerek Filistinli kimliğinin önemli yapıtaşlarından birinin elimine edildiğini de göz ardı etmiştir. O daha çok İsrail'in yerleşimci-kolonyal bir proje olmasından hareketle Filistinlilerin coğrafyanın tümünden gönderilmesinin amaçlandığını bu yüzden mekân-kırımı uğratıldığını ne sürmüştür. Hâlbuki mekân-kırım bir mülksüzleştirme ve kkszleştirme politikası olarak ele alındığında risk

³⁶ Kent-kırım analitik erevesiyle Nablus kent kimliğinin baltalanması hakkında bkz. Nurhan Abujidi, *Urbicide in Palestine: Spaces of Oppression and Resilience* (London: Routledge, 2014)

³⁷ Hanafi, "Spacio-cide", 107

³⁸ Hanafi, "Explaining Spacio-cide", 192

³⁹ Hanafi, "Explaining Spacio-cide", 193

⁴⁰ Aya Hijazi, "Toward Spacio-cide: Building the Museum of Tolerance over the Mamilla Cemetery in Jerusalem" *Jerusalem Quarterly* 67 (2016): 98, 100

altında olan şeyin toprağından sürölmekten ziyade o toprağıa dair bağı kuran hafızanın silinmesinin olduğı anlaşılacaktır. Bu yüzden kavramın bellek mekânlarının ve mekâna dair belleğın yitimini de içerecek şekilde genişletilmesi elzemdir. Bu çalışma mekân-kırım kavramını bu şekilde ele almaktadır.

Bu teorik arkaplan ışığında bu çalışma bahsedilen tüm unutma stratejilerin devrede olduğunu öne sürmekle beraber zorla silme pratiklerini ve sonuçlarını ortaya koymaya niyetlenmiştir. Çalışmada belleğın topografyaya bağı olmasından hareketle İsrail'in mekânı silerek sembolik olanı (kimlik bilincini) yok etmeye çalıştığı, bunun için çift yönlü bir unutma rejimi dayattığı öne sürölmektedir. Çalışma mekâna dair belleğın yitimi üzerinden 1948 ve sonraki dönemde Filistinli geçmişin izlerinin silinme süreçlerini ele alacaktır. Bu bağlamda Filistinli kolektif hafızasını silmeye dayalı unutma dinamikleri ile Yahudi kolektif hafızasının inşasına dair hatırlama dinamiklerinin eş zamanlı işlediğini göstermeye çalışacaktır. İsraili Yahudilerin kolektif hafızasından 1948'in ve Filistinli tarihinin dışlanması ayrı bir çalışma olacak kadar ilgiliyi hak etmektedir; ancak bu konu çalışmanın sınırlarını aştığından dışarda bırakılmıştır. Çalışmada Yahudi kolektif hafızası ile diasporadaki Yahudileri de kapsayan evrensel bir bellek değıl, özellikle II. Aliya sürecinde inşasına başlanan *Yeni Yahudi*, *Sabra* kimliğine dair inşa edilen kolektif hafıza kastedilmektedir. İlerleyen bölümlerde *Sabranın* kolektif bellek inşası için Filistinli kolektif hafızasının mekân-kırım yoluyla nasıl unutulmaya ve silinmeye maruz bırakıldığı analiz edilecektir.

1. 1948 Nekbesi: Unutma Rejiminin Kuruluşu

2009 yılında unutma siyaseti doğrultusunda İsrail Nebbeyi müfredattan çıkardı.⁴¹ İsrail devletinin doğmasıyla sonuçlanan 1948 Arap-İsrail savaşı ile bir yıl önce Britanya'nın manda idaresini sonlandıracağını açıkladıktan sonra Filistin'de patlak veren iç savaş Filistin kolektif hafızasında felaket (nekbe) olarak kodlanmıştır. Bu açıdan Nekbe Filistinli halkın tarihinde zaman ve uzamın sürekliliğı açısından travmatik bir kırılmanın yaşandığı kilit bir tarihtir.⁴²

Bu süreçte Filistinlilere ait peyzajın, yer isimlerinin ve coğrafyanın yani maddi kültürün izleri silindi. Örneğın, 1948 savaşında tahrip edilen ve

⁴¹ Ian Black, "1948 no catastrophe says Israel, as term nakba banned from Arab children's textbooks", *The Guardian* (July 22, 2009)

⁴² Nur Masalha, *The Zionist Bible: Biblical Precedent, Colonialism and the Erasure of Memory* (London: Routledge, 2013), 99

tamamen boşaltılan Beyt Meşir ve Suba adlı Filistin köylerinin yerine sırasıyla Beit Meir ile Kibbutz Tzuba adlı İsrail kasabaları inşa edildi. Kudüs'ün batısında bulunan bu bölgede bugün aynı zamanda Şehitler Ormanı (Ya'ar ha-Kdoshim) bulunmaktadır. Orman 1951 yılında Şoa'ya kurban giden altı milyon Avrupalı Yahudinin anısına Yahudi Milli Fonu (YMF) tarafından oluşturulmuştur.⁴³ Bugün YMF'nin internet sayfasında ormanlar, parklar ve sit alanları başlığının altında bu orman hakkındaki tanıtım "hatıra, metanet, canlılık ve doğa sevgisi" ifadeleriyle başlamaktadır; alanın geçmişine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁴⁴ 1947-1949 yılları arasında burada bahsedilen iki köy gibi 418 köy boşaltıldı⁴⁵ ve yıkım, yeniden inşa ve yeniden adlandırma suretiyle buralar İsrail tarafından soğuruldu. 1940'lı yıllardan önce Filistin haritalarına bakıldığında *aliya* ile buraya yerleşen Yahudilerin kurduğu *moşavim* ve *kibbutzimin* yanı sıra yüzlerce Arap köyü de görülür. Ancak bugünkü İsrail haritalarında eskiden mevcut olan birçok Arap köyünün yerini parkların, çiftliklerin, tarlaların, fabrikaların, arkeolojik sit alanlarının aldığı bir coğrafya ile karşılaşıyoruz. Coğrafya öyle düzenlenmiştir ki, geçmişte söz konusu mahallerde Filistinlilerin köylerinin bulunduğunu bilmeden bir zamanlar orada olduklarını anlamak imkânsızdır.⁴⁶ Bir gruba ait geçmişin, hatıraların, maddi kültürün böylesine susturulduğu bir süreç olarak Nekbe kaçınılmaz olarak Filistinlilerin tarihinin oluşturucu bir öğesi; Filistinli kimlik bilincinin bir parçası haline gelmiştir. Kolektif hafızanın bir öğesi olarak Nekbe Filistinlileri ortak bir tarih ve hafıza etrafında bir araya getiren bir unsurdur. Mekân-kırım yoluyla unutulması ve silinmesi istenen geçmişe karşı Nekbe anması bir hatırlama eylemidir, unutmaya karşı bir direnişidir.

Filistinli kimliğinin ve kolektif hafızasının güncel varoluşunu belirleyen en önemli olay olarak Nekbe, İngiliz mandası çekildikten sonra başlayan iç çatışma, 1948 savaşı, İsrail'in kurulması ve bunun sonucunda 750,000 Filistinlinin yerinden edilerek mülteci durumuna düşmesi ve yüzlerce köyün yok edilmesi anlamına gelir. Tarihi Filistin'de devlet kurmayı başaran İsrail bir unutmaya rejimi inşa ederken önce yerlerinden edilenlerin geri dönmesini engelleyerek onlara ait olan evlere ve onların yaşadıkları mahallelere Yahudi göçmenleri yerleştirdi. Unutmaya rejiminin bir sonraki adımı ise toprakla olan kadim bağın yeniden kurulması ve böylelikle

⁴³ Rochelle A. Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları: Filistin Köy Tarihleri* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 31

⁴⁴Yahudi Milli Fonu web sitesi: <https://www.kkl-jnf.org/tourism-and-recreation/forests-and-parks/martyrs-forest.aspx>

⁴⁵ Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (Oxford: Oneworld, 2006)

⁴⁶ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 32

sürekliliğin sağlanması adına tarihi Arapça yer isimlerini İbranice olanlarla değiştirmeye başlamak oldu.⁴⁷ Böylelikle mekândan Arap varlığının izlerinin silinmesine yönelik politika hayata geçirildi.

Aralık 1947'den Haziran 1949'a kadar geçen süre içerisinde Filistinli Arapların korkutularak kaçmaları sağlandı, arkalarında bıraktıkları köyleri ise yerle bir edildi. Ekonomik tahribat ve psikolojik harp gibi taktiklerin kullanıldığı bu yıldırma ve tedhiş eylemleri Filistin-İsrail sorunu literatürüne Plan Dalet olarak girmiş olan saldırgan bir savunma politikasının bileşenidir. Her ne kadar 29 Kasım 1947 tarihinde BM Taksim Planı oylandıktan sonra Arapların bu kararı kabul etmeyip otobüslere ve dükkânlara saldırmasına misilleme olarak Yahudilerin Arap köylerine saldırdığı öne sürülse de; Pappé bu saldırıların örtük amacının zikredilen plan dâhilinde Arapları yerlerinden edecek bir etnik temizlik başlatmak olduğunu öne sürmektedir.⁴⁸ Zira böylesi bir planın varlığı 1947-1949 yıllarında yaşanan iç çatışmanın taktik ve eylemlerinin belirli bir hedefe ulaşmak, belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere önceden planlanmış olduğunu bize söyler. Bu noktada yıkım, yeniden adlandırma ve yeniden inşa üzerinde temellenen unutma rejimini daha iyi idrak etmek icap eder. Bunun için ise Siyonist düşünceye içkin olan 'transfer' olgusunu ve Siyonist karar alıcıları bu fikre götüren bazı kavramsal temelleri hatırlamak elzemdir çünkü İsrail'in kurulmasını mümkün kılan düşünsel arka plan Yahudi milliyetçiliği, yani Siyonizmdir.⁴⁹ Pappé'ye göre Siyonizm Avrupa'daki ırkçılığa ve Yahudi karşıtlığına, yine Avrupalı fikirlerin etkisiyle verilmiş milliyetçi bir cevaptır; ancak ulusun yeniden canlandırılması vizyonu Filistin'de uygulanmaya karar verildikten sonra kolonyalist bir hareket haline gelmiştir.⁵⁰ Çünkü Filistin'de *aliya* vasıtasıyla yeni bir mevcudiyet kurmak için benimsenen düşünce ve stratejiler kaçınılmaz olarak yerli halkı dışlayan, dışarda bırakan son tahlilde onların yerinden edilmesini gerekli kılan bir şekil almıştır.

⁴⁷Masalha, *The Zionist Bible*, 99

⁴⁸Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, 93

⁴⁹ Tuğçe Ersoy Ceylan, "İsrail'de Liberal Demokrasinin ve Etnik Milliyetçiliğin İdeolojik Yansıması: Post-Siyonizm ve Neo-Siyonizm", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 8, no.2 (2020): 432

⁵⁰ Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi: Tek Ülke İki Halk*, (İstanbul: Phoenix, 2007), 33. Filistin'de *aliyot* ile bir araya gelen Yahudilerin kaçınılmaz bir şekilde yerleşimci-kolonyal bir toplum olarak nitelenmesi Memmi'nin şu ifadelerini hatırlatıyor: "Asıl mesele şudur ki, ister Negro ister Yahudi istersen sömürge ol; sen yine beyaz adama, Yahudi olmayana, sömürgeciye benzemek zorundasındır." Alber Memmi, *The Colonizer and the Colonized* [1957] (London: Earthscan, 1991), 166

Bu bağlamda Siyonizm üç kuruluş miti üzerinde temellenmiştir: sürgünün hükümsüzleştirilmesi, İsrail ülkesine dönüş ve tarihe dönüş. Siyonizm dönüş temasını kullanarak Filistin’de kurulacak bir İsrail devletini meşrulaştırmayı hedeflemiştir.⁵¹ Bunun için geçmişte ‘bir zamanlar İsrail toprakları’ olan Filistin ile şimdiki zamanda diasporadaki Yahudilerin oraya tekrar yerleşmesi arasında *süreklilik* taşıyan bir bağ kurar. Bu bağın kurulması için ise sürgün döneminin değerinin düşürülmesi, bir fasıla olarak görülmesi gereklidir. Siyonizm açısından sürgün hükümsüzdür çünkü kadim zamanlardan beri Yahudiler ülkeleri olan bir ulustur ve Filistin’e tekrar dönecekleri güne kadar muvakkaten varlık göstermişlerdir. Sürgünün hükümsüzleştirilmesini gerçek kılacak; bu miti tamamlayacak olan ise İsrail ülkesine dönüştür. Siyonizm’e göre Filistin toprakları oraya ait halk tarafından geri alınınca Yahudi mevcudiyeti normalleşecektir. Siyonist ideolojinin İsrail devletini kuracakları toprakları boş olarak nitelemesi eleştirilen bir olgudur. Ne var ki söz konusu niteleme derin bir anlam taşımaktadır. Üzerinde Yahudi egemenliği olmadığı için toprak da sürgüne mahkûmdur; Yahudiler üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra anlamlı ve sahici bir tarihe kavuşacaktır. ‘Halksız bir toprak için, topraksız bir halk’ sloganı böylesi bir hükümsüzleştirmeyi içerir: *Sürgündeki Yahudilerin tarihsel deneyimlerinin inkârı ve Yahudi egemenliği altında olmayan Filistin tarihinin inkârı*. Tarihe dönüş miti ise Siyonizm’in 19. yüzyılda Avrupa’daki entelektüel gelişmelerden etkilenerek ortaya çıktığının bir göstergesidir. Alman tarihselciliğinin ve romantik milliyetçiliğinin etkisini taşıyan bu mite göre Yahudiler sürgün kaldıkça Avrupa uluslarının yerleştiği tarihin dışında kalacaklardır. Çünkü ancak kendi vatan toprakları üzerinde siyasi egemenlik kuran uluslar tarihe girmeye muktedirler. İşte Yahudi ulusu ancak İsrail topraklarına dönerse uygar halkların tarihine yeniden girebilecektir.⁵²

İşte bu hedefe ulaşmak doğrultusunda *aliya* süreçlerinde takip edilmiş olan stratejiler hem iç savaşı hem de 1948 savaşını hazırlamış; takip eden süreçte ise yerlerinden edilen Filistinlilerin geri dönme gerekçelerini ortadan kaldırmak ve geride bıraktıkları köylerini kolektif hafızadan tedrici bir şekilde silmek ve Yahudi tarihiyle sürekliliği kurmak adına unutmaya rejiminin

⁵¹Amnon Raz-Krakotzkin, “Exile, History, and the Nationalization of Jewish Memory: Some Reflections on the Zionist Notion of History and Return”, *Journal of Levantine Studies* 3, no.2 (2012): 40. Rabkin geri dönüş temasının Yahudilerin bile isteye toprağa el koymalarının çağırısı değil sürgünleri geri getirmesi için Tanrıya bir yakarış olduğunu söyler. Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 132

⁵²Gabriel Piterberg, *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrail’de Araştırıcılık* (İstanbul: İletişim, 2015), 174-176

kurulmasını sağlamıştır. Siyonizm söyleminde ve yazınında 19. yüzyılın sonunda başlayan ve aralıklarla İsrail'in kurulmasına kadar devam eden alıyanın nihai amacı sürgünlerin bir araya getirilmesi (*kibbutz galuyyot*) olarak betimlenir. Bu kavram aslında dini bir kavramdır. Tesniye'de 30: 3-5'te bu çağrı şöyle geçer: "Tanrınız Rab size acıyacak, sizi sürgünden geri getirecek. Sizi dağıttığı ulusların arasından yeniden toplayacak. Dünyanın öbür ucuna sürülmüş olsanız bile Tanrınız Rab sizi geri getirecek. Sizi atalarınızın mülk edindiği ülkeye ulaştıracak. Orayı miras alacaksınız."⁵³ Siyonist söylemin ödünç aldığı bu dini buyruk mesihçi karakterinden çıkarılarak modern aliya fenomenine bağlanır. Bununla beraber hem yaratılmakta olan yeni kimliğe ortak bir hafıza kazandırmada hem de toprağa dair sahiplik hakkını teolojik bir çerçeveye oturtmada kullanışlı olur. İsrail'in kurulması için gerekli olan ilk aşama olan *kibbutz galuyyotu* sürgünlerin kaynaşması (*mizzug galuyyot*) takip eder. Artık bir araya gelmeye başlayan Yahudiler için öncelikli olan Tanrının vaat ettiği bu toprakları elde etmek (*kibbuş ha-eretz*) daha sonra da iş gücünü (*kibbuş ha-avoda*) ele geçirmektir.⁵⁴ Araplar tedrici olarak hem topraktan hem de işgücünden dışlanırlar. Anlaşılabileceği üzere hiç Filistinlinin olmadığı homojen bir toplum kurma hedefi⁵⁵ Siyonizmin temel stratejisinde yer almaktadır. Bu da son tahlilde konunun 'transfer' tartışmasına taşınmasına yol açar.

Yukarıda temelleri betimlenmeye çalışılan Siyonist projenin gerçekleşmesi için Morris mantıklı çözümün Arapların ya gönüllü olarak göç etmesinde ya da güç kullanılarak Filistin'den çıkarılmalarında, yani 'transferinde' yattığını öne sürmüştür. Bu fikrin itkisinin ise Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl'in günlüğüne düştüğü 12 Haziran 1895 tarihli not olduğunu söyler:

"Toprağa yavaş yavaş el koymalıyız. Meteliksiz nüfusa kendi ülkemizde istihdam imkânı tanımayıp onlara başka ülkelerde iş imkânları sağlayarak sınırın ötesine yollamaya çalışmalıyız. Hem el koyma süreci hem de fakirlerin bertaraf edilmesi süreci gizlice ve dikkatli bir şekilde yürütülmelidir."⁵⁶

⁵³ Kitab-ı Mukaddes, Tesniye 30:1-5 (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008)

⁵⁴ Ersoy Ceylan, *İsrail'de Çatışan Kimlikler*, 101

⁵⁵ Piterberg, *Siyonizmin Dönüşleri*, 129

⁵⁶ Benny Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*(Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 41

Bir başka mecrada ise Morris aynı şekilde Siyonizmin hedefine sadece planlı bir etnik temizlik sonunda ulaşabileceğini öne sürmüştür. Hatta Filistin'deki Arap nüfusunu tümüyle ortadan kaldırma hususunda son nokta koyulmadıysa bunun geçici ve taktiksel bir durum olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷ İsrail arşivlerine dayalı çalışmalar yapan bir tarihçi olarak Morris'in bu sözleri 'transfer' fikrinin Siyonist ideolojiye içkin olduğu fikrini güçlendirir. Gerçekten de 1930'lu yıllardan itibaren – Araplarla şiddetli çatışmaların ilk patlak verdiği el-Burak/Ağlama Duvarı olayının akabinde⁵⁸ - *yişuvda* (Yahudi yerleşimleri) transfer komitelerinin oluştuğu ve bu komitelerde Arapların Ürdün, Suriye ve Irak gibi ülkelere 'transfer' edilmesi için planlar yapıldığı vakiadır. Siyonizmin kurucu babası dâhil olmak üzere hemen hemen tüm liderler 'transfer' fikrini savunmuştur: Theodor Herzl, Leon Motzkin, Nahman Syrkin, Menahem Ussishkin, Chaim Weizmann, David Ben-Gurion, Yitzhak Tabenkin, Avraham Granovsky, Israel Zangwill, Yitzhak Ben-Tzvi, Pinhas Rutenberg, Aaron Aaronson, Vladmir Jabotinsky and Berl Katznelson.⁵⁹ Hatta o dönem Dünya Siyonist Örgütü lideri olan Weizman 1929 olayları dolayısıyla İngiliz Manda yönetiminden memurlar ile birebir yaptığı görüşmelerde 'transfer' fikrini tartışmaya başlamıştır. Bu minvalde Britanya'nın sömürgelerinden sorumlu müsteşarı Dummond Shiels ile yaptığı görüşmesinde Filistinli Arap nüfusun transfer edilmesini arzuladıklarını, komşu Arap ülkelerine gönderilebileceklerini ve tıpkı Türkiye ve Yunanistan arasında yapıldığı gibi gerçekleşecek bir nüfus mübadelesinin desteklenmesini talep ettiğini belirtmiştir.⁶⁰ Böylece Mapai liderliğinde 29 Temmuz – 7 Ağustos 1937 tarihlerinde Zürih'te yapılan kongrede 'transfer' tüm liderler tarafından onaylanan ve desteklenen bir politika olarak kabul edilmiştir. David Ben-Gurion 'transfer' kavramının Peel Komisyon raporunda yer aldığını, amacın Filistinlilerin mülksüzleştirilmesi değil Arap ülkelere gönderilmesi ve oralarda yerleşmesi olduğunu belirtmiştir. Eleştiriler karşısında da sınır dışı etme,

⁵⁷ Morris'in röportajından aktaran "Benny Morris on Ethnic Cleansing", *New Left Review* 26 (March/April 2004)

⁵⁸ Cohen Ağustos 1929'un Filistinli Arapların korku ve umutları ile Yahudilerin beklenti ve hayal kırıklıklarının kafa kafaya çarpıştığı bir sıfır noktası olarak niteler. Hillel Cohen, *Year Zero of the Arab-Israeli Conflict:1929* (Waltham: Brandeis University Press, 2015), 10

⁵⁹Masalha, *The Zionist Bible*, 101

⁶⁰ Nur Masalha, *Expulsion of the Palestinians The Concept of "Transfer" in Zionist Political Thought 1882-1948* (Washington: Institute for Palestine Studies, 1992), 30-38

kovulma (expulsion) ile transfer arasında derin ayrımlar olduğunu söylemiştir.⁶¹

1947 yılında patlak veren iç savaşla beraber başlayan ve daha sonra 1948 yılındaki Arap-İsrail savaşı ile devam eden Filistinli köylerine yönelik yıkım ve boşaltma eylemlerinin düşünsel arka planı Siyonizmin sözü edilen hedefleri, stratejileri ve politikası bağlamında gelişmiştir. Savaş sırasında kendi ulusal tarihini yazmak için gerekçeler oluşturmak adına dönemin Yahudi liderleri Filistinlileri yerinden etme ve mülksüzleştirme politikası izlemeyi tercih etmiştir. 1930'lu yıllardan beri tartışılan bu politika 1948 yılında hayata geçirilmiştir. Bu politika doğrultusunda sadece köylerin boşaltılmasının değil yıkılmasının da hedeflenmiş olması İsrail'in Filistinlilerin *mevcudiyetini ve izlerini silmeyi* amaçladığının göstergesidir. Bu süreçte mekân-kırımın başlıca uygulama stratejisi Plan Dalet (Plan D) olmuştur.

Plan D Filistin'deki Yahudi topluluğun savunma amacıyla kurduğu paramiliter bir örgüt olan *Haganah* (Savunma) tarafından hazırlanan, Arap köylerinin tahrip edilerek haritadan silinmesinin ve Filistinlilerin öngörülen Yahudi devletinin sınırları dışına çıkarılmasının hedeflendiği bir tasarıdır.⁶² Pappé de Plan D'nin bir etnik temizlik ve kent-kırım planı olduğunu öne sürer. Bu bağlamda Filistinli köyleri düşman hattı olarak kabul edilirken Filistinliler de insandışılaştırılmıştır (dehumanization); böylece yıkımın ve yerinden etmenin meşru hedefi haline getirilmişlerdir. Bu kırımın sonunda ortaya çıkan yeni yerleşimler, mahalleler ve milli ormanlar İsraili Yahudilerin kolektif hafızasının bir parçası olurken bir zamanlar orada olan Filistinli köylere hiç referans verilmemiştir.⁶³ Yahudi kolektif hafızası adeta seçmeci amnezi yaşamış, 1948'de olanları silmiş, unutmuştur. *Yahudiler yeni bir kimliğin inşası bağlamında unutturken* Filistinlilere *zorla silme* yoluyla unutmaya dayatılmıştır.

Çeşitli askeri operasyonlar vasıtasıyla Arap-İsrail savaşı başlayana kadar geçen sürede Lud, Remle,⁶⁴ Der Yasin, Hayfa, Safed, Akka, Baysan, Yafa, Sirin, Ayn el-Zeytun gibi birçok Filistinli köy boşaltıldı, yıkıldı ve bazılarında Yahudi milisler tarafından infazlar gerçekleştirildi.⁶⁵ Savaş sırasında da devam eden bu yıkım ve boşaltma sürecinin stratejisi

⁶¹ Israel Shahak, "A History of the Concept of "Transfer" in Zionism", *Journal of Palestine Studies* 18, no.3 (1989): 23-24

⁶² Simha Flapan, "The Palestinian Exodus of 1948", *Journal of Palestine Studies* 16, no.4 (1987): 9

⁶³ Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, 89

⁶⁴ Masalha, *Expulsion of the Palestinians*, 29-32

⁶⁵ Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, 90-115

maksimum toprak minimum Arap olarak özetlenebilir.⁶⁶ Nitekim Ağustos 1948'de kurulan *de facto* 'Transfer Komitesi'nin sunduğu öneriler bu stratejiyi destekler niteliktedir:

- Mülteci konumuna düşmüş Filistinlilerin evlerine ve köylerine dönmesini engellemek
- Arap köylerini imha etmek
- Arap köy ve kasabalarına Yahudileri yerleştirmek ve Araplara ait toprakları Yahudi yerleşimleri arasında dağıtmak
- Irak ve Suriye'den Yahudileri 'kurtarmak'
- Filistinli mültecilerin Arap ülkeleri tarafından soğurulmasının yollarını bulmak ve Filistinlilerin dönmek konusundaki mücadele gücünü kırmak için propaganda yürütmek.⁶⁷

Çalışma boyunca ısrarla tekrar edildiği üzere Filistinlilerin köyleri ve hayat tarzları sadece buldozerler ve dinamitlerle yıkılmadı. Onlardan geriye kalan yıkılmamış her şeyin adının değiştirilmesi de Filistinlilerin tarihsel varlıklarının silinmesini, göz ardı edilmesini ve unutulmasını mümkün kıldı.⁶⁸ Zira gücü elinde tutanlar geçmişe kendi anlamlarının damgasını vurmaya çalışırlar. Geçmişteki izleri silinen açasından ise durum çok daha zordur çünkü Edward Said'in söylediği gibi 'dünyada hikâyeni destekleyecek neredeyse hiçbir şey yoktur.'⁶⁹

1948 Nekbesi ile Siyonizmin Filistin'de sadece Yahudilere ait bir tarih yazmak adına geliştirdiği fikirsel ve eylemsel stratejiler arasında bir neden sonuç ilişkisi olduğu aşıkârdır. 1948 savaşının sonunda yüzlerce Filistinli köyünün izleri çoktan dünyadan silinmiş durumdadır. İsrail böylelikle unutmaya rejimini kurmuştur, gelecekte de bu rejimi konsolide etmek adına belli bir politika izleyecek, mekanizmalar oluşturacaktır. Bir sonraki bölümde ortaya konulacağı üzere mevcudiyeti yok etme hususunda unutmaya rejimi başarılı olmuştur nitekim pek çok köyün orada olduğunu gösteren fazla kanıt yoktur. Nitekim 1948'den sonraki süreçte sınırı aşarak evlerine giden Filistinlilerin karşılaştıkları manzaradan dolayı yaşadıkları çok onlara hatırladıkları geçmişin artık mevcut olmadığını acı bir şekilde gösterir: köyler tamamen yıkılmış, camiler ya da kiliseler ahırlara ya da restoranlara

⁶⁶ Masalha, *The Zionist Bible*, 71

⁶⁷ Masalha, *Expulsion of the Palestinians*, 38

⁶⁸ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 48

⁶⁹ Aktaran Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 175

dönüşmüş, evlerine Yahudiler yerleşmiştir.⁷⁰ Mekân yitirilmiştir, geriye sadece söz kalır çünkü evler, mahalleler, sokaklar anlatılmazsa hepten yok olup gidecektir:

*Neden? Neden küçüğüm? Suhmata benim atam, Suhmata benim kıymetlim
Bana nerede doğduğumu soruyorlar güzelim
Suhmata'da doğdum, Suhmata benim kıymetlim
Suhmata zerafetini hiç unutmayacağım, Suhmata seni asla unutmayacağım
Ne zeytinliklerini ne sende meskûn olanları...⁷¹*

Kaynak: www.palestineremembered.com

Bu ağıtta adı geçen Suhmata köyü buldozerlerle imha edilmiş olsa da bugün fiziksel olarak namevcut olsa da yukarı Celile'de konumlanmış olan bu köye ait resim, tasvir capcanlı bir tahayyülde hala var olmaktadır.⁷²

İşte unutmaya direniş olarak hatırlama bu noktada devreye girer. Walid Khalidi yönetiminde toplanan ekip 1949 ateşkes hattının ardında kalan coğrafyada imha edilen 418 köye dair detaylı bir araştırma yapar.⁷³

⁷⁰Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 151

⁷¹May Seikaly'nin yerinden edilmiş bir Filistinli kadınla doğduğu, terk etmek zorunda bırakıldığı köyle ilgili yaptığı görüşmede kadının söylediği zejel (زجل , doğaçlama şiir, ağıt). May Seikaly, "Excavating Memory: Oral History and the Case of Suhmata" *Transformed Landscapes: Essays on Palestine and the Middle East in Honor of Walid Khalidi* içinde, ed. Camille Mansour ve Leila Fawaz (Cairo: The American University in Cairo Press, 2008), 159

Suhmata Akka'ya 25 km mesafede bir köydür. 30 Ekim 1948 tarihinde İsrail'in Hiram Operasyonunda işgal edilmiş; köyün tamamına yakını imha edilmiş yalnızca Haçlılardan kalan kale ayakta kalmıştır. Köydeki Arap nüfus tamamen temizlenmiştir.

(Ayrıntı için bkz. <https://www.palestineremembered.com/Acre/Suhmata/>)

⁷²Seikaly, "Excavating Memory", 167

⁷³Walid Khalidi, *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948* (Washington: Institute for Palestine Studies, 1992)

Çalışmada köylerin yok edilmeden önceki nüfusuna, yaşamına ve varsa yıkımın ardından kalanlara yer verilir. Nekbe hakkında abidevi bir çalışma ve bir çeşit hatıra olarak nitelenebilecek bu eser mekân-kırım uğramış Filistinli kolektif hafızasını unutmaktan koruyacak bir kalkan, Filistinlilerin Filistin'deki mevcudiyetini destekleyecek, mekânla bağını yeniden kuracak bir araçtır.

2. Unutma Rejiminin Politikası ve Mekanizmaları

1948 yılında temeli atılan unutma rejiminin sürdürülmesi bir ulus olarak İsraili Yahudilerin ve bir ulus-devlet olarak İsrail'in kolektif hafızada ve tarihsel olarak pekişmesi için elzemdir. Bu yüzden 1948 sonrası süreçte de çift yönlü unutma politikası devam ettirilmiştir. Mekân bir taraftan unutturulurken diğer taraftan hatırlanmak üzere yeniden üretilmiştir. Bu bağlamda unutma rejiminin politikası *Yahudileştirme*, *ibraniceleştirme* ve tevatlaştırma (*bibliification*) üzerinde temellenir. Mekân-kırım üçayaklı bu politikanın çeşitli mekanizmaları ile hayata geçer.

Bir unutma politikası olarak Yahudileştirmenin amacı Nekbe ile Filistinlilerin ardında bıraktığı mekâna dair belleği silmek; bu mekânların yıkımı ve yeniden inşası ile yeni bir coğrafya oluşturmaktır çünkü bellek topografyaya bağlıdır. Ayrıca yıkım ve yeniden inşa yoluyla Yahudileştirme tarihi olayların seçmeci bir şekilde unutturulması ve kolektif hafızadan silinmesi için kullanışlı bir araçtır. Nora'ya atfen ifade edilecek olursa bu politika 'unutma mekânlarının⁷⁴' oluşturulmasına yardımcı olur. Yıkım, yeniden inşa, Filistinlilerden boşalan yerlere Yahudi göçmenlerin yerleştirilmesi ve ormanlaştırma Yahudileştirme politikasının mekanizmaları olarak karşımıza çıkar.

Mekâna dair bellek anıtlar ve mahaller aracılığıyla inşa edilir. Bu açıdan evler bellek mahalleridir; geçmişi bugüne bağlar.⁷⁵ Bu doğrultuda Nekbe sürecinde kasıtlı bir şekilde Filistinli köylerin ve oralardaki evlerin dinamitlenmesinin mekân-kırım olarak nitelenmesi doğru olur. Öte yandan anıtlar belli şeylerin hatırlanmasına izin verirken diğer bazı şeylerin

⁷⁴ Nora somut ve maddi, kavranabilir olandan soyut ve simgesel olarak inşa edilmiş olana kadar belli bir coğrafyaya yerleştirilmiş her türlü objenin bulunduğu yerleri hafıza mekânları olarak niteler. Buna göre bir anıt, müze, arşivler, tarihsel bir olayın geçtiği yer, önemli bir kişinin bulunduğu yer gibi birçoğ mekân hafıza mekânı sayılır. Bkz. Pierre Nora, *Les Lieux de mémoire* (Paris: Gallimard, 1984). Bu anlamda Filistinliler açısından yok edilen veya değiştirilen mahaller birer hafıza mekânlarıdır. İsrail'in unutma rejimi açısından değerlendirdiğimizde ise buraların ayrıca unutma mekânları olduğu söylenebilir.

⁷⁵ Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 31

unutulmasına neden olur.⁷⁶ İsrail'in unutma rejiminin yaptığı tam da budur. Tıpkı unutma ve hatırlama dinamiklerinin eş zamanlı işlemesi gibi unutma rejiminde yıkım ve yeniden inşa birbirini takip eder. Bir bakıma yapım yoluyla yıkımdır bunun adı. Gerçekten de kasıtlı bir biçimde yıkılmış olan evler ve boşaltılmış olan köylerde başlanan yapım faaliyeti aynı zamanda Nekbe sürecinde başlamış olan yıkımın devamıdır, son safhasıdır.

Nekbe sırasında Temmuz 1948'de boşaltılan ve tamamen yıkılan köylerden biri olan Safuriyye'nin yerinde bugün antik Roma ve Yahudi kasabası Zippori için arkeolojik bir park vardır.⁷⁷ Yine aynı yıl Nisan ayında Yafa'daki çatışmalar sırasında Selame köyü sakinleri köylerinden çıkartılmış, önce Ürdün'e daha sonra Batı Şeria'ya yerleşmek zorunda kalmışlardır. 1950'ye geldiğinde köyün binalarının çoğu yıkılmıştır. Bugün köyden geriye neredeyse bir şey kalmadığı gibi 1993 yılında mezarlıkta gömülü ölülerin de taşınması ile Selame'deki hayatların, tarihin ve mirasın üstü tamamen örtülmüştür.⁷⁸ Selame ve Safuriyye gibi yüzlerce köy benzer acı hikâyelere sahiptir, bu sadece bir mekânın yok olma hikâyesi değil ondan da öte bir tarihin, bir hafızanın zamandaki izlerinin silinmesi hakkındaki insan hikâyeleridir.⁷⁹ Hâlihazırda kurulu bir mahallin kasti olarak yıkılması ve yerlerine yeni yapıların inşa edilmesi mekâna dair belleğin izlerini siler çünkü mekânın yapıtaşları parçalanır ve zamanla bellek aşınır. Pek çok köyün bir zamanlar var olduğunu gösteren fazla kanıt kalmaz bu yüzden de peyzaj okumalarına bel bağlanır.⁸⁰ Bu meyanda Benvenisti insan unsurunun yok olduğu bir peyzajda bitkilerin, yabani ağaca dönüşen meyve ağaçlarının, çit işlevi gören kaktüslerin, eski evlerin damlarında biten çalılırların geçmişe dair birer işaret görevi gördüklerini söyler.⁸¹ Gözle görünür kalıntılara sahip olan köylere ise 'antik kalıntılar' anlamına gelen semboller verilmiş ve yeni bir coğrafi kavram türetilmiştir:

⁷⁶ Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 39

⁷⁷ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 32

⁷⁸ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 59, 161

⁷⁹ Filistinli köyler ve 1948'den önce oradaki yaşam hakkında en temel başvuru kaynakları ed-Debbağ'ın *Biladuna Filastin, el-Mevsua el-Filistiniyye* (Filistin Ansiklopedisi) ve Khalidi'nin daha önce zikredilen ansiklopedik *All That Remains* adlı çalışmasıdır. Bunun dışında Birzeit Üniversitesi Filistin Toplumunu Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi (CRDPS) Filistin'de yok edilen köylere yönelik bir çalışma yapmıştır. Son olarak Palestine Remembered sitesi her köyü tek tek ele alan devasa bir koleksiyon oluşturmuştur. Bu sitede diasporadaki tüm Filistinlilere 1948'den önce yaşadığı köylerle ilgili fotoğraf, bilgi paylaşması için çağrıda bulunulmuştur. İnteraktif olan bu sitede bilgiler sürekli güncellenmektedir.

⁸⁰ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 197

⁸¹ Meron Benvenisti, *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land Since 1948* (Berkeley: California University Press), 310

iyim (yığınlar). Böylelikle Beyt Cibrin, Accur, el-Feluca gibi köyler tamamen imha edilip izleri silinirken içinde bazı kalıntılar kalan köyler isimleri İbranceleştirilmek suretiyle yeni kavram *-iyim-* ile nitelenerek var olmaya devam etmiştir: İye Karetya Keratiyye köyü için, İye Sidim Irak Suveyden köyü için.⁸² Hiçbir yıkıntı izi olmayan köyler ise yeni kurulmuş olan devlet için oluşturulan haritadan tamamen silinmiştir.

Boşaltılan ve izleri silinen köylerin yerine yeni yapılar inşa edildiği gibi yıkılmamış evlere ülkeye göçle gelen Yahudiler yerleştirildi. 1948’de boşaltılan Kalunya köyünün başına gelen buydu. Davis köyü Kalunya’dan savaş sırasında çıkarılan ve bir daha oraya dönemeyen Galib Sumreyn’in 1970’te köyünü ziyaret etme şansı yakalayıp oraya gittiğinde babasının ve amcasının üzerinde arazilerinin olduğu şfeyr tepesinin dümdüz edildiğini ve orada Mevaseret Zion adında bir Yahudi yerleşimi kurulduğunu öğrendiğini aktarıyor.⁸³ Devlet yeni gelen büyük göçmen nüfuslarını ülkeden sürülenlerin ya da kaçmak zorunda kalanların evlerine yerleştirerek onlara yer bulabilmişti. Ayrıca 1950 yılında Gaip Kişilerin Mülkiyeti kanununu çıkartarak savaş sırasında yerlerinden edilmiş Filistinlilerin evlerine dönmelerini engellediği gibi topraklarına ve mülklerine de el koydu. Bu yasa doğrultusunda halen ülkede olmalarına rağmen yerlerinden edilmiş Filistinlilerin sahip olduğu her şey Gaip Kişilerin Mülkleri Kayyımına bırakıldı. Gaip kişi mevcut olduğunu ispatlayamadığı müddetçe kayyım bu mülklerin sahibi olur ve nasıl değerlendireceği onun tasarrufundadır. Gaiplik yasası vasıtasıyla Filistinlilerin mülklerinin ve topraklarının devlete ve İsrail’in Yahudi vatandaşlarına satışı kolaylaşmıştır.⁸⁴ Unutma rejiminin hukuki altyapısı bu yasal düzenleme üzerinde inşa edilmiştir. Yahudiler seçmeci amnezi yaşayarak kendilerinden önce burada kimlerin olduğunu unutmuş ve bu mülkleri devletten ya da Kayyımdan satın almışlardır. Filistinlilerden yıllar sonra doğduklarını, büyüdükleri yerlere dönebilenler hafızalarındaki mekân ile hâlihazırda gördükleri mekânı eşleştirmekte zorlanmaktadır.

Bu şekilde yenilenerek Yahudilerin yerleştiği bir Filistinli köyü de İczimdir. *Palestine Remembered* adlı sitede bu köyün sakinlerinden biri yaşamış olduğu deneyimi yazmasa bugün adı Kerem Maharal olarak değerştirilmiş bu köyden kimsenin haberi olmayacaktı:

“İczim’e gittik. Evin önünde arabadan indik ve yaşlı bir Yahudi bize ne istediğimizi sordu. Akrabam İbrance olarak adama bizim evin sahibi

⁸² Benvenisti, *Sacred Landscape*, 41-42

⁸³ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafiyaları*,198

⁸⁴ Ersoy Ceylan, *İsrail’de Çatışan Kimlikler*, 207

olduğumuzu ve sadece içeri girip eve bakmak istediğimizi söyledi. Adam ricamızı reddetti, akrabamızla tartıştı ve bizi polis çağırmakla tehdit etti. Nihayet dedem hariç iki dakikalığına içeri girmemize izin verdi. Dedemin camiye gidip çatıya çıkışını ve elinde bastonuyla yere çömeliip kuzeyde uzanan köye bakarak ağlayışını hiç unutmadım ve hiçbir zaman da unutmayacağım. Dedeme nesilleri boyunca tüm çocuklarımızın evi bilmelerini sağlayacağımıza söz verdik.”⁸⁵

Yahudileştirme politikası sadece boşaltılmış Filistinli köylerinin izlerinin silinmesi ile sınırlı değildir. Yeni kurulan devlete bir kimlik, toprağa bağlı bir anlatı lazımdır. Bunun için ise İsrail ülkesi olan tüm coğrafya bir Yahudileştirme -yeniden inşa- sürecine girmiştir. Bu bağlamda Celile'nin Yahudileştirilmesi en fazla önem atfedilen projedir. Celile Filistinli nüfusun yoğunlaştığı bölgelerden biridir ve buradaki yerli nüfusun İsrail'in teritoryal bütünlüğünü tehdit ettiğine inanılmaktadır.⁸⁶ Bu bağlamda Falah'a göre unutma rejimi üç aşama izlemiştir. Birinci aşamada amaç Filistinli köylerin yıkılmasından sonra hâsıl olan boşluğu doldurmak ve inşasına başlanan Yahudi yerleşimleri vasıtasıyla kalan Filistinli köylerini ve topraklarını çevreleyen bir kuşak oluşturmaktır. İkinci aşamanın amacı Filistinli nüfusun mekânsal sürekliliğini bozmak adına nüfusun yoğunlaştığı merkezlere Yahudi yerleşimleri (*mitzpim*) inşa ederek nüfuz etmektir. Üçüncü aşamada ise mikro-coğrafi düzeyde Filistinli köylerin hem mekânsal hem de ekonomik açıdan genişlemesini engellemek üzerine bir politika izlendi.⁸⁷ Unutma rejimi aynı politikayı Necef/Negev'de Bedevilerin izlerini silmek için yürütmektedir. Bedeviler de 1948'de yerlerinden edilmişlerdir. Savaş sırasında korku ve tedhiş ile topraklarını bırakıp bölgede bugün *siyag* olarak adlandırılan bir anklavda yaşamak durumunda bırakılmışlardır.⁸⁸ 2011 yılında İsrail hükümeti tarafından onaylanan bir plan ise 30 bin Bedevinin yerinden olmasına sebep olacaktır.⁸⁹

Siyonist ajandanın Yahudi bir ülke kurma ülküsünden en fazla nasibini alan şehirlerden biri belki de Kudüs'tür. Yahudi bir Kudüs için Filistin peyzajı, kültürel mirası, kutsal mekânları engeldir. Kudüs'ün Yahudileştirilmesi ile şehirdeki Filistinli izleri silinecek, unutulacaktır. Buna yönelik yıkıcı uygulamalardan biri 2004 yılında kabul edilen Kudüs'te

⁸⁵ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 188

⁸⁶ Gazi Falah, "Israeli "Judaization" Policy in Galilee", *Journal of Palestine Studies* 20, no. 4 (1991): 69

⁸⁷ Falah, "Israeli "Judaization" Policy", 72-82

⁸⁸ Mansour Nasasra, "The Ongoing Judaisation of the Naqab and the Struggle for Recognising the Indigenous Rights of the Arab Bedouin People", *Settler Colonial Studies* 2, no.1(2012):92

⁸⁹ Nasasra, "The Ongoing Judaisation", 82

Hoşgörü Müzesi inşası projesidir. Bu müzenin Kudüs'teki tarihi Filistin Mezarlığı Mamilla üzerinde yapılması planlanmıştır. Filistinlilerin tarihinin bir parçası olan mezarlığın üzerine müze yapılması Filistinli bellek mekânına yapılan bir saldırdır. Mamilla mezarlığı gibi hafıza mekânları aracılığıyla güçlenecek Filistinli kolektif hafızası Siyonist düşüncenin çalışmada bahsedilen saiklerine terstir, onları tehdit eder. Görünür bir hafıza mekânı olarak bu mezarlık ve orada gömülü olanlar Siyonizm'in toprak üzerinden inşa ettiği tarihin sürekliliğini bozmaktadır. Kitab-ı Mukaddes bağlamında bir Yahudi yurdu inşa edilirken Mamilla mezarlığının varlığı silinmelidir, onun varlığı herkes tarafından unutulmalıdır ki yeni bir Yahudi kolektif hafızası inşa edilebilsin.⁹⁰ Bu açıdan unutmaya rejimi Hoşgörü Müzesi ile Yahudilere ait yeni bir hafıza mekânı yaratırken Filistinlilerin mekâna dair belleğini mekân-kırma uğratır.

Yahudileştirmenin son mekanizması ormanlaştırmadır. 1948'de köyler yok edildikten sonra unutmaya rejimi buralarda yeniden inşanın yanında hızlı bir ormanlaştırma süreci de başlatmıştır. Bu doğrultuda eskiden Filistinlilere ait mekânlar hızlıca çam ağaçlarından husul ormanlara dönüşmeye başlamıştır. 1967'deki Haziran Savaşı'ndan sonra işgal edilen Beyt İksa köyünün tarlaları 'saldırgan' ormanlaştırma sürecine maruz kalmıştır ve bu süreç bugün halen sürmektedir.⁹¹ Benzer bir şekilde Doğu Kudüs'teki Silwan ve Vadi el-Coz da ulusal park alanları ilan edilmiştir. Ulusal park stratejisi altında bu bölgede Filistinliler topraklarına el konulması ve evlerinin yıkılması tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.⁹²

Unutmaya rejiminin bir diğer politikası tarihi Filistin coğrafyasındaki Arapça isimlerin İbraniceleştirilmesi ve topoğrafyanın Tevratlaştırılması, Kitab-ı Mukaddesvari bir peyzaja dönüştürülmesi pratikleridir. İbraniceleştirme yeni kurulan devletin kendi hafızasını inşa etme amacı taşıdığı kadar Filistinlilerin mekân-kırım yoluyla bellek-kırımına neden olan bir pratiktir. Zira yer isimleri bilinen hikâyelerdeki olayları akla getirme konusunda oldukça güçlü bir etkiye sahiptir.⁹³ David Ben-Gurion'un haritacılar, arkeologlar ve tarihçileri bir araya getirerek 1949 yılında kurduğu Negev İsimleri Komitesi başkanına aktardığı şu ifadeler kendisinin de bu güçlü etkinin farkında olduğunu gözler önüne sermesi açısından ibret vericidir: "Devlet oluşturma sebebiyle Arapça isimleri yok etmekle

⁹⁰Hijazi, "Toward Spacio-cide", 103

⁹¹ Yara Sharif, "Landscape of Time and Immobility", *Landscape Research* 44 no.7 (2019): 885

⁹²Jessy Rubin, "National park zoning used as pretext for ethnic cleansing of East Jerusalem", *Electronic Intifada* (2015). www.electronicintifada.net/content/national-park-zoning-used-pretext-ethnic-cleansing-east-jerusalem/14476

⁹³Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*,20

mükellefiz. Bu topraklarda siyasi bir Arap mülkiyetini tanımadığımız gibi *manevi mülkiyetlerini* ve isimlerini de tanımıyoruz.”⁹⁴

Boşaltılmış Filistinli köylerinde veya bu köylerin civarında inşa edilmeye başlanan Yahudi yerleşimleri için isim belirleme işlemi hâlihazırda Arapça olan ismin yerine kadim İbranice olanı vermek oldu. Feradiyye Parod, Dellet Dalton, Kasla Ksalon, Beyt Dacan Beit Dagon, Yibne Yavne ve Zir’in Yizrael olarak değiştirildi. Bazı mekânlara hiçbir bağlantısı olmasa da kasıtlı olarak Kitab-ı Mukaddes’teki karakterlerin isimleri verildi. Yıllar içinde gerçekten kadim bir kimliği olan Yoqneam gibi alanlar ile Aviel veya Te’aşurtat gibi kutsal kitaptan alınan isimler ve ifadeler arasındaki ayırım bulanıklaştı hepsi birden kadim ve kutsal kitaptan alınan isimler olarak algılanmaya başlandı.⁹⁵ Benvenisti Nurit Kliot tarafından yapılan sınıflandırmaya göre İsrail’in 1967 sınırlarının öncesinde Yahudi yerleşimlerine verilen 770 ismin 350 tanesinin antik tarihi ya da kutsal kitaptaki bir mekân olduğuna inanılmasına istinaden verildiğini aktarır; bu da sadece yüzde kırkbeşlik bir orana tekabül eder.⁹⁶ Kutsal kitapla herhangi bir bağlantısı olmamasına, tarihi bir ilişki kurulamamasına rağmen oradan verilen isimlerle eskinin çağrıştırılması, sürekliliğin kurulması amaçlanmıştır. Yeniden isimlendirme vasıtasıyla böylesi bir algının oluşması o toprakların boşaltılmış olmasıyla mümkün olabilmıştır, yani 1948 yılında unutma rejiminin kurulmasıyla. Benvenisti’nin deyimiyle İsimlendirme Komitesi görevine başladığında tarihi Filistin, üzerine yeni bir tarihin yazılmasını bekleyen boş bir levha⁹⁷ idi.

Komite yeniden isimlendirmenin yanında bir İbrani haritası yapmakla da görevlendirildi. Tevratlaştırma süreci de böylelikle başladı. Bu politikanın amacı yeni kurulan ülke ile bu ülkeye dünyanın çeşitli yerlerinden ve kültürlerinden gelen dolayısıyla farklılık arz eden Yahudi göçmenleri, devletin yeni vatandaşlarını topografya ile tanışık hale getirmek; bunun için ise farklı kültürel arka planlara sahip bu Yahudilerin ortak noktası olan Kitab-ı Mukaddes’in anlatısını tarihsel bir gerçekliğe dönüştürmektir. Unutma rejimi kutsal kitap anlatısı ile mekân arasında bağ kurmak adına yine Filistinlilerden kalan mekâna dair izleri silme politikası izlemiş, Filistinlilere ait belli mekânları imha ederek buraları kutsal kitaptaki anlatıları doğrulamak adına yapılacak çalışmalar için arkeolojik sit alanlarına çevirmiştir. Lefr Bir’im, Safuriyye, Suba gibi köyler yıkılarak

⁹⁴Piterberg, *Siyonizmin Dönüşleri*, 350

⁹⁵Benvenisti, *Sacred Landscape*, 34

⁹⁶Benvenisti, *Sacred Landscape*, 35

⁹⁷Benvenisti, *Sacred Landscape*, 33

arkeolojik sit alanı haline getirilenlerden bazılarıdır.⁹⁸ Zerubavel de kutsal kitap arkeolojisi olarak nitelediği İsrail'deki arkeolojik çalışmaların başlıca amacının antik İsrail ile modern İsrail arasında süreklilik kurmak olduğunu öne sürer.⁹⁹

Arkeolojik sit alanına dönüştürmek suretiyle Filistinli mekân-kırımına çarpıcı örneklerden biri Silvan'dır. Silvan Mahallesi arkeolojik kanıtlar bulunduğu gerekçesiyle Filistinlilerin evlerinin yıkımına sahne olan mekânlardan biridir. Buradaki arkeolojik kazılar 19. yüzyılda İngilizlere ait Filistin Keşif Fonu tarafından başlatılmıştır.¹⁰⁰ İsrail kurulduktan sonra devam eden çalışmalar 1990'lı yılların ortalarından itibaren hız kazanmıştır. Bu kazılar sırasında ele geçirilen objeler antik İsrail ile bağı açısından değerlendirmeye alınır. İsraili arkeologlardan Amihai Mazar bu kazılar sırasında 'mucizevi bir şey' bulduğunu; ortaya çıkardığı yapının Kral Davud'un fethettiği Siyon şehrine ait olan Siyon kalesi olduğuna inandığını açıklamıştır.¹⁰¹ Bu noktadan itibaren Silvan Yahudileştirilme politikasının hedefi haline gelmiştir. 2009 yılında altmış ila yetmiş Yahudi ailenin yaşadığı Silvan'da 2011 yılında 4 bin adet Yahudi yerleşim birimi inşa edilmesi kararı alınır. Buralarda meskûn Yahudilerin köktenci yerleşimciler olması Silvan'ı Filistinliler ile Yahudiler arasındaki gerilimin yüksek seviyelere çıktığı yerlerden biri haline getirmiştir. Bugün özellikle Kudüs'teki mahallelerde şahit olduğumuz çatışma ve gerginlikler unutmajiminin Kudüs'ü Yahudileştirme politikasının doğrudan sonucudur.

Tevratlaştırma sadece arkeolojik sit alanlarına dönüştürme şeklinde değil tarihi Filistin topografyasında bulunan üç dine ait olan peygamberlerin, azizlerin türbelerinin de dönüştürülmesi şeklinde de kendini gösterir. Mekâna dair belleğin silinmesi için o mekâna bağlı olan tarihsel hikâyelerin dönüştürülmesi gerektiğini idrak eden unutmajimi bu doğrultuda köylerdeki gerek antik çağdan gerekse de orta çağdan kalan türbeleri sadece Yahudiliğe özgü peygamberlerin ve kutsal insanların türbesi olarak yeniden

⁹⁸Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 200

⁹⁹Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition* (Chicago: University of Chicago Press, 1995), 13-36

¹⁰⁰Bati'nın mesihçi bir anlayış çerçevesinde tarihi Filistin'de kutsal kitap anlatısını destekleyecek arkeolojik kanıtlar bulma çabası 19. yüzyıla kadar gider. Bu konu için bkz. Barbara W. Tuchman, *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour* (London: Random House, 1984); Nur Masalha, *The Bible and Zionism: Invented Traditions, Archaeology and Post-Colonialism, in Palestine-Israel* (London: Zed Books, 2007), 15-84

¹⁰¹Masalha, *The Zionist Bible*, 143

keşfedilmesini, böylelikle bellek mekânlarının dönüştürülmesini sağlamıştır.¹⁰²

Unutma rejimi Kitab-ı Mukaddes'i tarihselleştirerek yeni modern ulus için kullanılabilir ortak bir geçmiş, kolektif bir hafıza yaratmaya ve bir süreklilik kurmaya çalışmıştır. Okullarda kutsal kitabın bir tarih kitabıymış gibi okutulmasının temelinde bu süreklilik nosyonu vardır: İbrahim Filistin'e göç eden ilk Siyonisttir; Yuşa'nın Filistin'i fethi ve Kenanları haritadan silmesi 19. yüzyılda başlayan aliya süreci ile paraleldir ve Kral Davud'un Kudüs'ü fethi 1967 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesine paralel bir anlatıdır.¹⁰³

Kitab-ı Mukaddes Siyonizmin olduğu gibi 1948'de kurulan unutma rejiminin de bir üst anlatısı haline gelmiştir. Coğrafyanın bir Yahudi coğrafyası olarak yeniden düzenlenmesinin (Yahudileştirme), mekân isimlerinin dönüştürülmesinin (ibraniceleştirme) ve coğrafyaya dair anlatının yeniden kurulmasının (tevatlaşdırma) hem aracı hem de meşruiyet kaynağı olmuştur. Kutsal kitabın bir üst anlatı olarak benimsenmesi aynı zamanda Filistinlilerin mülksüzleştirilmelerinin, yerlerinden edilmelerinin de aracı olagelmıştır. Bir tarafın kolektif hafızasını inşa eden bir kaynak olan kutsal kitap diğer tarafın mekân-kırım yoluyla izlerinin silinmesi için kurulan unutma rejiminin temel dayanağı olmuştur. Nitekim İsrail'in kutsal kitap topografyası olarak sunduğu yerler aynı zamanda yapısal amnezi ve zorla silmenin mekânları haline gelmiştir. Filistin/İsrail'de yapım ve yıkım bir arada, eşzamanlı olarak birbirini inşa etmeye devam etmektedir.

¹⁰²Benvenisti, *Sacred Landscape*, özellikle bkz. 7. bölüm "Azizler, Köylüler ve Fatihler", 270-306

¹⁰³Masalha, *The Zionist Bible*, 146

Sonuç

1948 Filistin topografyasında yeni inşa ve temsil süreçlerini başlattı. Yahudi devleti kurma düşüncesi Siyonizme içkin dışlayıcı fikirlerin eyleme geçmesini tetikledi. Bu, yeni devletin kurulduğu toprakların Yahudiliğe ait olmayan tarihinin ve bu tarihe ait mekânların silinmesi ile elde edildi. Mekân-kırım hem modern Yahudi kolektif kimliğinin ve hafızasının kurulmasına hem de Filistinli kolektif hafızasının mekâna dair belleğinin silinmesine hizmet eden çift yönlü bir unutmaya rejimi eliyle gerçekleştirildi. Filistinli köyler sadece coğrafi uzamdan değil kolektif hafızadan da silinmeye çalışıldı. Bugün bu politikanın bir bakıma başarılı olduğu söylenebilir. Hatıratlar, günlükler, biyografiler, tanıklıklar ve köy kitapları hafıza ile mekân-kırımdan dolayı yok edilen topografya arasındaki boşluğu bir yere kadar doldurabilmektedir. Köyler, tarihin bir dilimindeki mevcudiyeti hatırlatsa da mekânı belleğin bir parçası haline getiren, onu anlamlı kılan toplumsal ve kültürel karakteristikler mekânda artık bir arada olunamadığı için yavaş yavaş silinmektedir. Hafızada kalan o dönemki yaşamlara dair öz değil, sadece bir çerçevedir:

Susadım... Kaynaklar ve kuyular nerede?
Çorak topraklar ve çöl dışında hiçbir şey yok
Kasvetli boş araziler dışında bir şey yok
Tarlalar taşla kaplanmış.
Badem tomurcuklarının 'ez-Zuhur'u nerede?
Ve kır çiçekleriyle çevrelenmiş Hadayif
el-Halayil'in tarlaları ve kuşları nerede?
Ya keklüklerle dolu olan Vadi Ahmet
el-Hina ve şırl şırl akan suları nerede?
Gölgesinde yolcular dinlenirdi¹⁰⁴

Şüphesiz bugün halen 1948'in anılarına, anlatılarına ulaşabiliyorsak bu Filistinlilerin nesilden nesile aktardığı anıları unutmaya direnişini sayesinde. Nasıl ki Yahudiler yüzyıllarca unutmaya karşı mücadelelerini dinsel hafızayı diri tutarak, her gün hiç görmedikleri Kudüs'ü anarak yürüttüyse Filistinliler de bugün mekân-kırım, bellek-kırım ve siyasi-kırım şeklinde dayatılan unutmaya karşı bir hatırlama mücadelesi veriyor. Unutmaya mekânlarını anıt mekânlara dönüştürüp kolektif hafızayı diri tutmaya çalışıyor, köylerinden geriye kalan yıkıntılar arasında capcanlı bir

¹⁰⁴ Aktaran Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 191

tahayyül vücuda getiriyorlar. Zochorot aldı sivil toplum kuruluşu vasıtasıyla her yıl Nekbe anmasında yıkılan köylere ziyaretler düzenleyerek oralarda anma gerçekleştirmeye devam ediyorlar. Mahmut Derviş'in ifade ettiği gibi "tarih içerisindeki coğrafya, coğrafya içerisindeki tarihten daha güçlüdür". İsraili yazar Yizhar Smilansky bu düşünceyi şöyle tamamlar: "Toprak derinliklerinde unutmaz. Ansızın, farklı anlarda *unutmayan bir sessizliğin* homurtusu duyulur. İçerde, derinde bir yerlerde bilir ama unutmaz, sabanla sürüldüğü zamanı da panayıra götürdüğü yeni ekinleri de. Sadece bu acılı toprağın unutmayan sessizliğini dinlemesini bilen kişi, Yahudi ya da Arap, işte sadece o toprağa anavatan demeye layıktır."¹⁰⁵

¹⁰⁵ Aktaran Benvenisti, *Sacred Landscape*,340

Kaynakça

- Abujidi, Nurhan. *Urbicide in Palestine: Spaces of Oppression and Resilience*. London: Routledge, 2014.
- Assman, Jan. *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik*. Çeviren Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı, 2015.
- Attias, Jean-Christophe, ve Esther Benbassa. *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*. Çeviren Nihal Öno. İstanbul: İletişim, 2002.
- Benvenisti, Meron. *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land Since 1948*. Berkeley: California University Press, 2000.
- Black, Ian. *1948 no catastrophe says Israel, as term nakba banned from Arab children's textbooks*. 22 July 2009. <https://www.theguardian.com/world/2009/jul/22/israel-remove-nakba-from-textbooks>.
- Boyer, Pascal. «Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri.» *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde, yazar Pascal Boyer ve James V. Wertch, 5-36. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- Cohen, Hillel. *Year Zero of the Arab-Israeli Conflict:1929*. Çeviren İbraniceden Haim Watzman. Waltham: Brandeis University Press, 2015.
- Connerton, Paul. *Modernite Nasıl Unutturur*. Çeviren Kübra Kelebekoğlu. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011.
- Connerton, Paul. «Seven Types of Forgetting.» *Memory Studies* 1, no. 1 (2008): 60-71.
- Coward, Martin. *Urbicide: The Politics of Urban Destruction*. London: Routledge, 2009.
- Davis, Rochelle A. *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları: Filistin Köy Tarihleri*. Çeviren Hayrullah Doğan. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Ersoy Ceylan, Tuğçe. *İsrail'de Çatışan Kimlikler: Filistinliler ve Yahudiler*. İstanbul: Küre, 2020.
- Ersoy Ceylan, Tuğçe. «İsrail'de Liberal Demokratlığın ve Etnik Milliyetçiliğin İdeolojik Yansıması: Post-Siyonizm ve Neo-Siyonizm.» *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 8, no. 2 (2020): 431-451.
- Falah, Gazi. «Israeli "Judaization" Policy in Galilee.» *Journal of Palestine Studies* 20, no. 4 (1991): 69-85.
- Flapan, Simha. «The Palestinian Exodus of 1948.» *Journal of Palestine Studies* 16, no. 4 (1987): 3-26.
- Fregonese, Sara. «The urbicide of Beirut? Geopolitics and the built environment in the Lebanese civil war (1975–1976).» 28 (2009): 309-318.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Palo Alto, CA: Stanford Univeristy Press, 1991.
- Halbwachs, Maurice. *Kolektif Hafıza*. Çeviren Banu Barış. Ankara: Heretik, 2017.
- Hanafi, Sari. «Explaining Spacio-cide in the Palestinian Territory: Colonization, Separation, and State of Exception.» *Current Sociology* 61, no. 2 (2012): 190-205.
- Hanafi, Sari. «Spacio-cide: colonial politics, invisibility and rezoning in Palestinian territory.» *Contemporary Arab Affairs* 2, no. 1 (2009).
- Haracic, Sejla. «Memoricide: A Punishable Behavior?» *Confronting The Past: European Experiences* içinde, yazar Davar Paukovic, Vjeran Pavlokovic ve Viseslav Raos, 235-265. Zagreb: Political Science Research Centre, 2012.
- Hijazi, Aya. «Toward Spacio-cide: Building the Museum of Tolerance over the Mamilla Cemetery in Jerusalem.» *Jerusalem Quarterly* 67 (2016): 97-109.
- Jewish National Fund. *Martyrs' Forest - Remembering with 6 Million Trees*. tarih yok. <https://www.kkl-jnf.org/tourism-and-recreation/forests-and-parks/martyrs-forest.aspx> (erişildi: Mayıs 8, 2021).

- Kelman, Herbert C. «The Interdependence of Israeli and Palestinian National Identities: The Role of the Other in Existential Conflicts.» *Journal of Social Issues* 55, no. 3 (1999): 581-600.
- Khalidi, Walid. *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948*. Washington: Institute for Palestine Studies, 1992.
- Kimmerling, Baruch. *Politicide: Ariel Sharon's War Against the Palestinians*. London: Verso, 2003.
- Masalha, Nur. *Expulsion of the Palestinians The Concept of "Transfer" in Zionist Political Thought 1882-1948*. Washington: Institute for Palestine Studies, 1992.
- . *The Zionist Bible: Biblical Precedent, Colonialism and the Erasure of Memory*. London: Routledge, 2013.
- . *The Bible and Zionism: Invented Traditions, Archaeology and Post-Colonialism, in Palestine-Israel*. London: Zed Books, 2007.
- Maurice Halbwachs, (Ankara: Heretik, 2017). *Kolektif Hafıza*. Çeviren Banu Barış. Ankara: Heretik, 2017.
- May Seikaly. «Excavating Memory: Oral History and the Case of Suhmata.» *Transformed Landscapes: Essays on Palestine and the Middle East in Honor of Walid Khalidi* içinde, yazar Camille Mansour ve Leila Fawaz, 159-174. Cairo : The American University in Cairo Press, 2008.
- Memmi, Alber. *The Colonizer and the Colonized [1957]*. London: Earthscan, 1991.
- Morris, Benny. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Nasasra, Mansour. «The Ongoing Judaisation of the Naqab and the Struggle for Recognising the Indigenous Rights of the Arab Bedouin People.» *Settler Colonial Studies* 2, no. 1 (2012): 81-107.
- Nassar, Issam. «Colonisation by Imagination: On The Palestinian Absence From The Landscape.» *City Of Collision: Jerusalem and the Principles of Conflict Urbanism* içinde, yazar Philip Misselwitz ve Tim Rieniets, 222-226. Basel: Birkhauser: Birkhauser, 2006.
- New Left Review Editorial. «Benny Morris on Ethnic Cleansing.» *New Left Review*, no. 26 (2004).
- Nora, Pierre. *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1984.
- Pappe, Ilan. *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford: Oneworld, 2006.
- Pappé, Ilan. *Modern Filistin Tarihi: Tek Ülke İki Halk*. Çeviren Nuri Plümer. İstanbul: Phoenix, 2007.
- Piterberg, Gabriel. *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrail'de Araştırmacılık*. Çeviren Aysun Babacan. İstanbul: İletişim, 2015.
- Rabkin, Yakov M. *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*. Çeviren Şahika Tokel. İstanbul: İletişim, 2014.
- Ram, Uri. «Ways of Forgetting: Israel and the Obliterated Memory of the Palestinian Nakba.» *Journal of Historical Sociology* 22, no. 3 (2009): 366-395.
- Raz-Krakotzkin, Amnon. «Exile, History, and the Nationalization of Jewish Memory: Some Reflections on the Zionist Notion of History and Return.» *Journal of Levantine Studies* 3, no. 2 (2013): 37-70.
- Rubin, Jessy. *National park zoning used as pretext for ethnic cleansing of East Jerusalem*. 29 April 2015. Electronic Intifada. www.electronicintifada.net/content/national-park-zoning-used-pretext-ethnic-cleansing-east-jerusalem/14476.
- Sand, Shlomo. *Comment le Peuple Juif fut Inventé?*. Paris: Flammarion, 2010.
- Shahak, Israel. «A History of the Concept of "Transfer" in Zionism.» *Journal of Palestine Studies* 18, no. 3 (1989): 22-37.
- Sharif, Yara. «Landscape of Time and Immobility.» *Landscape Research* 44, no. 7 (2019): 872-891.
- Tuchman, Barbara W. *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour*. London: Random House, 1984.

Wertsch, James V. «Kolektif Bellek.» *Zihinde ve Kùltürde Bellek* içinde, yazar Pascal Boyer ve James V. Wertsch, 149-174. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.

Zerubavel, Yael. *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition* . Chicago : University of Chicago Press, 1995.